

УДК 347.122

В. Г. Жорнокуй

ПРОБЛЕМНІ МОМЕНТИ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН І КВАЛІФІКАЦІЇ НЕМАЙНОВИХ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ У ПРЕДМЕТІ РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

На підставі норм чинного законодавства та аналізу правової доктрини зроблено спробу визначення місця корпоративних відносин у предметі регулювання цивільного законодавства. Проведено критичний аналіз існуючих точок зору щодо кваліфікації немайнових корпоративних прав.

На сучасному етапі розвитку правової науки більшість правників, які обстоюють позиції цивільно-правової природи корпоративних відносин, здійснюють аналіз останніх у контексті характеристики їх майнової складової. Однак розвиток корпоративних правовідносин останнім часом ставить ряд проблем теоретичного характеру, що мають прикладне значення в правозастосовній діяльності. Однією з таких проблем варто визнати необхідність (можливість) здійснення і встановлення сутності немайнових корпоративних прав, можливо правомочностей у контексті концепції єдності суб'єктивного корпоративного права [1]. Дана проблема викликана відсутністю в законодавстві і юридичній доктрині чіткої позиції стосовно їх правової природи і особливостей здійснення і захисту.

У зв'язку із вказаним необхідно звернутися до норм чинного законодавства України – Цивільного та Господарського кодексів України, законів України «Про господарські товариства» та «Про акціонерні товариства». Норми вказаних актів нормотворчості містять перелік прав, які можуть належати учасникам (акціонерам) корпоративної організації. При цьому їх аналіз свідчить про наявність як майнового елемента – право на отримання дивідендів і т. д., так і немайнового – право на отримання інформації про діяльність корпорації і т. ін. Чи може це говорити про існування майнових і немайнових корпоративних відносин? Сумнівно. Можливо, корпоративні відносини є самостійними в предметі регулювання цивільного законодавства і стосуються предмета вивчення цивільного права як галузі права, включаючи при цьому майнові і немайнові елементи змісту – права – як парні права [2, с. 151–156].

Метою статті є з'ясування кваліфікації немайнових корпоративних прав у предметі регулювання цивільного законодавства.

Словосполучення «особисті немайнові права» ставить знаки питання на долі особистих майнових прав, з одного боку, і немайнових, що не є особистими, – з іншого. Цивільне право регулює і деякі види організаційних відносин, що виникають безпосередньо із засновницьких договорів, договорів про створення юридичних осіб і їх засновницьких документів. Як стверджує В. А. Белов [3, с. 44–45],

п. 1 ст. 2 далеко не відображає всієї багатоманітності тих різнопланових завдань, які стоять перед ЦК, і того диференційованого кола суспільних відносин, що ним регулюються.

Майнові і особисті немайнові відносини є предметом цивільно-правового регулювання. Звісно, таке твердження може бути прямо виключене вказівкою закону¹. І навпаки: інші відносини – немайнові, не будучи особистими, немайнові (в тому числі особисті), не пов'язані з майновими, організаційні та інші, як правило, цивільно-правовими нормами не регулюються, але, знову ж таки, якщо законодавством і з цього правила не зроблені які-небудь виключення [3, с. 45]. У зв'язку з вказаним можна повністю погодитися з тим, що існує як мінімум один вид цивільних правовідносин, який не збігається з жодним із давно відкритих і більш-менш пізнаних – речових, виключних, особистих, спадкових і зобов'язальних – видів цивільних правовідносин [4, с. 163] – це корпоративні правовідносини².

Однак останнє твердження не отримало в правовій науці одно-стайного підходу³. Дослідники корпоративних правовідносин постійно тлумачать сутність немайнових прав (правомочностей), які становлять їх зміст, що, відповідно, негативно відображається на термінології, яка застосовується. Так, узагальнюючи існуючі підходи, можна говорити про чотири напрямки дослідження окресленої проблеми: 1) вивчення членських (управлінських) прав (прихильниками є В. С. Щербина [10, с. 92] і Н. С. Глузь [11, с. 13]);

¹ Так, п. 3 ст. 2 ЦК РФ і ч. 2 ст. 1 ЦК України закріплено, що до майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом.

² Ще П. П. Цитович стверджував, що постановка питання про особливу юридичну форму відносин участі однієї особи в торговому підприємстві іншої (загальному торговому підприємстві) і є постановкою питання про цивільні правовідносини особливого виду – правовідносини участі або корпоративні правовідносини [5, с. 148]. Слід також звернути увагу на акцент А. І. Камінки про те, що у сфері організації корпоративної волі перед нами зовсім нові правові поняття, що не мають аналогії в галузі індивідуальних відносин [6, с. 395]. І далі: визнання акціонерної компанії корпорацією жодним чином не тягне за собою заперечення, стосовно компанії, самостійних прав акціонерів як на управління, так і на майно [6, с. 398]. У свою чергу М. М. Агарков вказував на те, що відносини між акціонерами і акціонерним товариством не можуть бути віднесені до чисто зобов'язальних правовідносин. Акціонеру, на думку вченого, належать, перш за все, корпоративні права – права участі в загальних зборах і т. д. [7, с. 267].

³ Автори останніх навчально-методичних робіт з цивільного права в Україні позитивно акцентують увагу на предметі цивільного права. Так, автори підручника «Цивільне право» [8] розглядають особисті немайнові відносини, майнові відносини і спірні питання, пов'язані з можливістю виділення місця організаційним відносинам в предметі правового регулювання цивільного законодавства. Водночас автори іншого видання – «Цивільне право України. Загальна частина» [9] звертають увагу на можливості віднесення до предмета правового регулювання цивільного законодавства саме корпоративних відносин.

2) дослідження думки про виділення організаційних прав (дотримуються В. В. Луць [12, с. 98], В. М. Кравчук [13, с. 259], В. А. Васильєва [14, с. 178–182]); 3) констатація наявності у особи корпоративної правоздатності (здатності до вчинення корпоративних актів) (В. А. Белов [4, с. 213]); 4) розгляд безпосередньо саме «немайнового» корпоративного права (І. В. Спасибо-Фатєєва [15, с. 191–197], О. О. Мельник [16, с. 55–61], Ю. С. Поваров [17, с. 332–343]). При цьому необхідно зауважити, що жодна з вказаних концепцій не отримала одностайної підтримки серед спеціалістів у сфері корпоративного права. Що ж приховується під «личиною» права на отримання інформації про діяльність товариства, права на участь в управлінні товариством та інших правах, які не мають майнового змісту? Що вкладають автори у визначення вказаних категорій?

І. Б. Саракун [18, с. 44] вказує, що сама назва «членські (управлінські) права» є невдалою, оскільки категорія «членство» застосовується в невідприємницьких організаціях, водночас у господарських товариствах викривають термін «участь» у товаристві.

Концепція «організаційних прав» містить вчення про облік суб'єктивних і об'єктивних факторів. Суб'єктивний фактор має місце під час задоволення учасником товариства власного майнового інтересу, а об'єктивний – під час організації діяльності юридичної особи як суб'єкта права [14, с. 181].

Заслуговують на увагу роздуми І. В. Спасибо-Фатєєвої, в яких дослідниця неодноразово доводить наявність у корпоративних відносинах симбіозу майнових, немайнових і організаційних відносин [19; 20; 21] (*скоріше за все, авторка мала на увазі права, а не відносини*). Саме останні, на думку вченої, становлять питому вагу в корпоративних відносинах, у яких реалізуються майнові і немайнові права. Однак ця ідея стикається з проблемою вичерпання предмета цивільного права, оскільки організаційні відносини не є предметом цивільно-правового регулювання. Як вирішення питання правової природи корпоративних прав авторка запропонувала припустити існування організаційних відносин як цивільно-правових [14, с. 181]. Разом з тим вказана назва не є точною, оскільки право на отримання інформації про діяльність товариства, право вийти з товариства у встановленому порядку за своєю сутністю не є організаційними.

Пропонуючи до обговорення концепцію наявності у особи корпоративної правоздатності (здатності до вчинення корпоративних актів) В. А. Белов вважає, що остання буде єдиною юридичною субстанцією, яка складається з ряду юридичних можливостей, реалізація будь-якої з яких обумовить придбання суб'єктивного права певного роду (виду). І далі: корпоративна правоздатність відрізняється від загальної цивільної правоздатності тим, що дозволяє набувати лише відносні (в першу чергу – зобов'язальні) права з певним колом учасників [4, с. 213–214].

Придбання акції (частки в статутному капіталі) і внесення особи до реєстру акціонерів ще не свідчить про автоматичне виникнення у неї корпоративних прав. Більшою мірою можна стверджувати про те, що у особи виникають певного роду можливості, пов'язані з участю в корпоративній організації, тобто про «повнокровні» суб'єктивні корпоративні права мови бути не може. Фактично можна говорити про деякий юридичний факт, який може бути однією з ланок у процесі реалізації корпоративних можливостей. Відповідні факти дають суб'єктам корпоративних відносин певну можливість розраховувати на придбання в майбутньому суб'єктивного корпоративного права. Ставши акціонером (учасником корпорації), вказує В. А. Белов [4, с. 211], особа набуває абстрактну юридичну можливість розраховувати на виникнення у неї в майбутньому конкретних (певних) юридично захищених можливостей – суб'єктивних прав – отримати дивіденди, проголосувати на певних зборах, вимагати надання інформації.

Недолік концепції В. А. Белова, на нашу думку, полягає в тому, що автор не враховує той аспект, що правоздатність і суб'єктивне право є різними категоріями. Так, корпоративна правоздатність – це лише теоретична здатність мати права, тоді як суб'єктивне корпоративне право – це вже існуюча правомочність або їх сукупність, тобто реалізована правоздатність. Тому, з позицій вчення В. А. Белова, помилово стверджувати про існування майнових або немайнових можливостей як результату участі в корпорації. Як наслідок, це не дозволяє нам вести мову про вступ особи в корпоративні відносини. Лише наявність зв'язку корпоративного права і корпоративного обов'язку вказує на існування корпоративного відношення. У свою чергу наявність лише можливості не свідчить про існування такого зв'язку, а вказує на перспективу його виникнення.

Важливо також звернути увагу і на четвертий концептуальний підхід та вивчення саме «немайнових корпоративних прав». Так, групою авторитетних українських вчених висловлена думка про те, що залежно від об'єкта, стосовно якого виникають права акціонера, найбільш зручною є така класифікація корпоративних прав, за якою вони поділяються на майнові і немайнові права [22, с. 21].

Прихильники визнання існування немайнових корпоративних прав вказують на їх специфіку, яка полягає в тому, що, по-перше, немайнові корпоративні права окремо і в певній системі не можуть бути предметом деяких правочинів, оскільки в цивільному обороті корпоративне право виступає неподільним об'єктом; по-друге, вони переходять до іншої особи під час відчуження акцій або частки в статутному капіталі товариства; по-третє, їх зміст і співвідношення з майновими корпоративними правами залежить від організаційно-правової форми господарського товариства [14, с. 179–180].

Застосування категорії «особисті» для позначення немайнових корпоративних прав підкреслює їх належність тому чи іншому учаснику господарського товариства, оскільки в основі поняття «особисте» відображається зв'язок з особою і стародавній поділ «мое – твоє» [14, с. 180], як наслідок – «майнове – немайнове». При цьому із загального етимологічного погляду поняття «особисте» стосовно категорії «право» визначається як прикметник, що характеризує здійснення права безпосередньо, не через інших осіб. З урахуванням такого аргументу використання вказаного поняття з метою позначення немайнових корпоративних прав з позиції сучасного вітчизняного законодавства не відповідає дійсності, оскільки учасники (акціонери) господарських товариств мають право брати участь у загальних зборах, призначити свого постійного представника або представника на певний строк, учасники товариства з обмеженою відповідальністю, крім того, вправі передати свої повноваження на зборах іншому учаснику або представнику іншого учасника товариства [14, с. 180–181]. Доцільно звернути увагу на позицію І. В. Спасибо-Фатєєвої, яка вважає, що немайнове право є невід'ємним від учасника товариства, оскільки належить лише йому і лише як учаснику товариства, а не якій-небудь особі [21, с. 12]. І це право буде лише у нього до тих пір, доки не припиниться його зв'язок з товариством. Крім того, продовжує авторка, відповідне право має специфіку стосовно можливості його передачі. Така специфіка порівняно з іншими особистими немайновими правами, які, за загальним правилом, не підлягають передачі іншій особі в будь-який спосіб, полягає в тому, що немайнове корпоративне право не може окремо від майнових прав передаватися іншій особі.

Як бачимо, всі чотири існуючі концепції мають під собою певну основу. Однак ми не можемо погодитись з можливістю застосування до досліджуваної категорії поняття членських (управлінських) прав (перша, вказана нами, концепція). Наше бачення ґрунтується на тому, що, по-перше, якщо взяти до уваги категорію «членство», то вона є значно ширше тих аспектів, які стосуються реалізації прав, що мають виключно учасники підприємницьких корпоративних організацій, і можуть належати, наприклад, членом політичних партій, профсоюзів та інших об'єднань фізичних осіб. По-друге, використовуючи поняття «управління» ми штучно розширюємо предмет регулювання цивільного законодавства, оскільки управління передбачає наявність нерівності між учасниками суспільних відносин. Застосування такого терміна внесе плутанину в категоріальний апарат і може призвести до змішування приватно-правових і публічно-правових засад регулювання суспільних відносин, оскільки цивільне законодавство закріплює юридичну рівність учасників (ст. 1 ЦК України).

Щодо сумнівності застосування поняття «організаційні корпоративні права» (друга концепція) вкажемо на наступне. Якщо бук-

вально тлумачити вказану категорію, то маємо, що ці права пов'язані з організацією діяльності чого-небудь (кого-небудь). Однак автоматично виникає питання: якщо особа не бере участі у створенні корпоративної організації або учасник (акціонер) не бере участі в роботі органів такого суб'єкта, то особа і не має відповідних(-ого) прав(-а)? Тобто, ніякої організаційної роботи не проводиться? Необхідно звернути увагу на позицію родоначальника концепції організаційних відносин О. О. Красавчикова [23, с. 14–16]. Вчений вважав, що організаційні відносини не мають вже такого прямого або непрямого зв'язку з особистістю учасника відповідного суспільного відношення *на відміну від особистих немайнових відносин* (виділено мною. – В. Ж.). На перший план, продовжує автор, виходить вже організуюча основа, що має місце в результаті немайнових акцій учасників таких соціальних зв'язків. І, підсумовуючи, робиться вказівка на те, що організаційні відносини наділені відносною самостійністю, оскільки в цілому ряді випадків вони є лише елементом, стороною майнових відносин. Останнє посилення і надало деяким авторам [24, с. 9, 13] підстави вести мову про те, що корпоративні правовідносини є організаційно-майновими. Проте чи дозволяє це тоді стверджувати про наявність лише корпоративних майнових прав? Про необґрунтованість такого твердження можна навіть не говорити, оскільки не можна визнати майновою можливість брати участь у загальних зборах учасників (акціонерів) або отримувати інформацію про діяльність корпорації.

Саме тому хотілось би підтримати вчених, які запропонували застосування категорії «немайнові корпоративні права» як протиставлення майновим правам і для зручності в термінологічних конструкціях для усвідомлення реально існуючих можливостей учасника (акціонера).

На підставі викладеного можна стверджувати про існування різних концептуальних підходів до тлумачення поняття «немайнові корпоративні права», що обумовлює не лише певну неузгодженість на доктринальному рівні, але й у ряді випадків не дозволяє відшукати єдиний законодавчий підхід до врегулювання корпоративних правовідносин. Указані різночитання й розбіжності, на нашу думку, вимагають подальшого наукового узагальнення і дослідження.

Список літератури: 1. Жорнокуй Ю. М. Суб'єктивне корпоративне право: універсальна єдність чи множинність прав / Ю. М. Жорнокуй // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 3 (66). – С. 106–116. 2. Спасибо-Фатеева И. В. Парные права или еще одна попытка разобраться с личными неимущественными правами, сопоставить их с имущественными правами и раскрыть значимость категории «парные права» и их виды / И. В. Спасибо-Фатеева // Личные неимущественные права : проблемы теории и практики применения: сб. ст. и иных материалов / под ред. Р. А. Стефанчука. – К. : Юринком Интер, 2010. – С. 139–165. 3. Белов В. А. Гражданское право. Общая часть. Т. II. Введение в гражданское право : учебник / В. А. Белов. – М. : Юрайт, 2011. – 521 с. – (Серия: Магистр). 4. Корпоративное право : Актуальные проблемы теории и практики / под общ. ред. В. А. Белова. – М. : Юрайт, 2009. – 678 с. 5. Цито-

вич П. П. Очерк основных понятий торгового права / П. П. Цитович. – М. : ЦентрЮрИнфоР, 2001. – 448 с. **6.** Каминка А. И. Очерки торгового права / А. И. Каминка. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2002. – 547 с. **7.** Агарков М. М. Основы банковского права: Учение о ценных бумагах : курс лекций : науч. исслед. / М. М. Агарков. – 2-е изд. – М. : БЕК, 1994. – 350 с. **8.** Цивільне право : підручник : у 2 т. / [В. І. Борисова (кер. авт. кол), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін.] ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – Т. 1. – 656 с. **9.** Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданіка. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 976 с. **10.** Щербина В. С. Господарське право України : навч. посіб. / В. С. Щербина. – 2-е вид., переробл. і доповн. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 384 с. **11.** Глущ Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Глущь Наталя Степанівна. – К., 2000. – 23 с. **12.** Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти) : монографія / за заг. ред. В. В. Луця. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. – 320 с. **13.** Кравчук В. М. Корпоративне право : Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В. М. Кравчук. – К. : Істина, 2005. – 720 с. **14.** Корпоративне право України : підручник / В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва [та ін.] ; за заг. ред. В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 384 с. **15.** Спасибо-Фатєєва І. Корпоративне управління : монографія / І. Спасибо-Фатєєва, О. Кібенко, В. Борисова ; за ред. проф. І. Спасибо-Фатєєвої. – Х. : Право, 2007. – 500 с. **16.** Мельник О. О. Корпоративне право України : навч.-практ. посіб. із зразками докум. / О. О. Мельник. – К. : ФОП Мельник О. О., 2008. – 368 с. **17.** Поваров Ю. С. Акционерное право России : учебник / Ю. С. Поваров. – М. : Высшее образование ; Юрайт-Издат, 2009. – 660 с. **18.** Саракун І. Б. Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект) : монографія / І. Б. Саракун. – К. : НДІ приватного права і підприємництва АПРН України, 2009. – 184 с. **19.** Спасибо-Фатєєва І. В. Юридична природа права на управління в акціонерному товаристві / І. В. Спасибо-Фатєєва // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 3. – С. 77–87. **20.** Спасибо-Фатєєва І. В. Про розуміння акціонерних відносин / І. В. Спасибо-Фатєєва // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 3. – С. 91–101. **21.** Спасибо-Фатєєва І. В. Поняття майна, майнових та корпоративних прав як об'єктів права власності / І. В. Спасибо-Фатєєва // Вісник комерційного права. – 2004. – № 5. – С. 9–18. **22.** Луць В. В. Акціонерне право : навчальний посібник / В. В. Луць, Р. Б. Сивий, О. С. Яворська / за заг. ред. В. В. Луця, О. Д. Крупчана. – К. : Ін Юре, 2004. – 256 с. **23.** Советское гражданское право : учебник : в 2 т. / Илларионова Т. И., [Кириллова М. Я., Красавчиков О. А. и др.] ; под ред. О. А. Красавчикова. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1985. – Т. 1. – 544 с. **24.** Степанов П. В. Корпоративные отношения в коммерческих организациях как составная часть предмета гражданского права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право / Степанов Павел Владимирович. – М., 1999. – 28 с.

Надійшла до редколегії 02.02.2012

На основании норм действующего законодательства и анализа правовой доктрины осуществлена попытка определения места корпоративных отношений в предмете регулирования гражданского законодательства. Проведен критический анализ существующих точек зрения относительно квалификации неимущественных корпоративных прав.

On the base of legislation in force and analysis of legal doctrine an attempt to determine the place of corporative relations within the subject of civil legislation's regulation is realized. An analysis of existing points of view concerning the qualification of unproperty corporative rights is made.

УДК 347.92(477)

І. М. Лукіна

ЗАХОДИ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЩОДО ПОЗБАВЛЕННЯ ПОРУШНИКА СУБ'ЄКТИВНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Розкрито заходи процесуальної відповідальності, які пов'язані з позбавленням порушника суб'єктивного цивільного процесуального права. До таких заходів віднесено попередження, видалення із залу судового засідання, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом.

Одним із найважливіших критеріїв змін, які відбуваються в нашій державі, був і залишається стан судової влади. При цьому слід зазначити, що сучасний законодавець значно посилив змагальні засади у цивільному судочинстві, виходячи з принципового положення – відповідно до діючого законодавства кожен громадянин і юридична особа самостійно вирішує питання про здійснення своїх прав.

Мета дослідження – визначення й розкриття заходів процесуальної відповідальності, які пов'язані з позбавленням порушника суб'єктивного цивільного процесуального права.

Проблема відповідальності в цивільному процесі є вузловою в юридичній науці і постійно привертає увагу вчених (В. В. Бутнев, П. Ф. Єлисейкін, І. М. Зайцев, М. В. Кузнецов та ін.). У роботах Н. О. Чечиної, І. С. Самощенко, М. Й. Штефана, О. Г. Новікова аналізувалися окремі питання про підстави цивільної процесуальної відповідальності. Однак природа цивільної процесуальної відповідальності до кінця ще не розкрита.

Заходи юридичної відповідальності застосовуються в усіх галузях права, і цивільне процесуальне право в даному випадку не є виключенням.

До цивільної процесуальної відповідальності, що пов'язана з позбавленням порушника суб'єктивного цивільного процесуального права, слід віднести попередження (ч. 1 ст. 92 ЦПК), видалення із залу судового засідання (ч. 1 ст. 92 ЦПК), тимчасове вилучення до-